

СТРІЙ

№1, 2019

дослідження з історії одягу

Стрій – науково-популярний журнал, присвячений дослідженням з історії одягу. Журнал розміщує наукові та науково-популярні матеріали з історії одягу та уніформології, текстилю й аксесуарів цивільного та військового костюму, фалеристики та вексилології. Чільне місце у журналі посідають статті, присвячені проблемам практичної реконструкції як окремих предметів та технологій, так і цілісних комплексів одягу та спорядження.

Журнал виходить один раз на рік та розповсюджується в електронному вигляді безкоштовно.

Вступне слово редколегії.....3

Уніформологія

Артем Папакін

До питання про однострій Збірної (Перехідної) станиці Українських січових стрільців у Відні, 1914–1919 рр.....5

Артем Папакін

Наказ про уніформу Армії УНР Ч. 28 від 8 січня 1919 р.15

Спорядження

Володимир Прокопенко

Горизонтальні застібки-гачки в Східній Європі XVI—XVII ст. (частина I)19

Сергій Шаменков

Ладівниці українського козацтва та війська Речі Посполитої XVII ст.....43

Практична реконструкція

Сергій Шаменков

Реконструкція балтеуса – поясу римського легіонера.....57

Сергій Шаменков

Досвід реконструкції римських щитів кінця I – початку II ст. н.е.67

ISSN 2706-7203 (друкована версія), ISSN 2706-7211 (електронна версія)

Редакційна колегія

Прокопенко В.М., к.х.н (Київ)
Адаменко Д.В. (Київ)
Папакін А.Г., к.і.н. (Київ)
Сичевський С.В. (Київ)
Тоїчкін, к.і.н. Д.В (Київ)
Шаменков С.І (Одеса)
Щибря В.В., к.і.н. (Київ)

Над випуском працювали

Головний редактор – Прокопенко В.М.
Редактор – Папакін А.Г.
Технічний редактор та дизайн – Безобчук О.В.
Перекладач – Лісниченко О.І.

Зареєстровано Міністерством юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 23861-13701 Р від 19.04.2019

Адреса: Україна, 03058, а/с 9,
Прокопенко Володимир Михайлович
Сайт: <http://striy.org.ua/>
E-mail: email@striy.org.ua

Фотографія на обкладинці: Сергій Шаменков в комплекті вексиллярія когорти, що розташовувалась в Тірі на початку 2 ст. н.е.
Фотограф: © Віталій Буряк.

Журнал опубліковано за посиланням:
http://striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_1_2019

Striy. Historic Clothing Studies

Striy is a popular science magazine on the research of the history of clothing. The magazine publishes scientific and popular materials on the history of clothing and uniforms, studies on textiles and accessories for civil and military suits, phaleristics and vexillology. A major place in the magazine will be allocated for articles on the issues of practical reconstruction of individual items and technologies, as well as comprehensive sets of clothing and equipment.

The magazine is published once a year and distributed electronically free of charge.

Foreword by Editorial Board..... 4

Uniformology

Artem Papakin

On the Question of the Uniforms of Zbirna (Perekhidna) Stanytsia of the Ukrainian Sich Riflemen in Vienna in 1914–1919..... 5

Artem Papakin

Order on the uniform of the Ukrainian People's Republic (UNR) Army, Issue 28 of 8 January, 1919 15

Equipment

Volodymyr Prokopenko

Horizontal Belt Buckle Hooks in Eastern Europe 16—17th Centuries (part I)..... 19

Serhii Shamenkov

Cartridge belts of Ukrainian Cossacks and the Army of Polish-Lithuanian Commonwealth in 17th Century 43

Practical Reconstruction

Serhii Shamenkov

Reconstruction of the balteus, a Roman legion belt 57

Serhii Shamenkov

The Experience of the Reconstruction of the Roman Shields of the late 1st – early 2nd Centuries AD 67

ISSN 2706-7203 (print version), **ISSN 2706-7211** (online version)

Editorial Board

Prokopenko V.M., PhD (Kyiv)
Adamenko D.V. (Kyiv)
Papakin A.H., PhD (Kyiv)
Sychevs'kyj S.V. (Kyiv)
Toichkin D.V., PhD (Kyiv)
Shamenkov S.I. (Odesa)
Shchybria V.V., PhD (Kyiv)

Editorial Board of the Volume

Chief Editor – Prokopenko V.M.
Editor – Papakin A.H.
Technical Editor and Design – Bezobchuk O.V.
Translator – Lisnychenko O.I.

Registered Ministry of Justice of Ukraine

Certificate of registration:
KB № 23861-13701 P from 19.04.2019

Address: Ukraine, 03058, PO Box 9

Prokopenko Volodymyr
Site: <http://striy.org.ua/>
E-mail: email@striy.org.ua

Photo on the cover: Serhii Shamenkov in the form of the cohort vexillarius located in Thira in the early 2nd century AD
Photographer: © Vitalii Buriak.

The magazine is published by the link:
http://striy.org.ua/index.php/striy/issue/view/striy_1_2019

Сергій Шаменков

Ладівниці українського козацтва та війська Речі Посполитої XVII ст.

УДК: 94(4)''16'':623.4.07

Ключові слова: ладівниця, лядунка, козаки, Річ Посполита, кавалерія.

Стаття присвячена ладівницям (лядункам) – спеціальної конструкції торбам для зберігання унітарних набоїв, що використовувалися у кавалерії Речі Посполитої та українськими козаками у XVII ст. Здійснена спроба типології ладівниць XVII ст. за їх конструктивними особливостями. Проаналізовано масив зображень та музейних предметів, що дозволили зробити висновки щодо датування окремих типів ладівниць.

Serhii Shamenkov

Cartridge belts of Ukrainian Cossacks and the Army of Polish-Lithuanian Commonwealth in 17th Century

UDC: 94(4)''16'':623.4.07

Keywords: cartridge belt, pouch, Cossacks, Commonwealth, cavalry.

The article is devoted to cartridge belts (ladownice) – a special designed pouches for storing paper cartridges used in the cavalry of the Commonwealth and by the Ukrainian Cossacks in the 17th century. An attempt was made to create, using their design features, a typology of the cartridge belts used in the 17th century. An array of images and museum artifacts was analyzed, which made it possible to conclude on the dating of particular types of cartridge belts.

Шаменков Сергій Ігорович

Незалежний дослідник, художник-ілюстратор, скульптор

Shamenkov Serhii

Independent scholar, painter-illustrator, sculptor

e-mail: rogala@striy.org.ua

Українські козаки, беручи участь у різних військових походах у складі армії Речі Посполитої, мали можливість переймати та й вдосконалювати різні європейські нововведення. Серед них були і ладівниці. Наприкінці XVI ст. в європейських арміях почали з'являтися спеціальні конструкції та торби для зберігання готових паперових набоїв (паперова ємність у вигляді циліндра з задалегідь відміреною порцією пороху та кулею). В документах козацтва ладівниці зустрічаються рідко та без докладного опису конструкції. Тим не менш, вони зафіксовані на деяких іконографічних джерелах, а також декілька екземплярів відомі за археологічними знахідками та музейними колекціями. Українські козаки могли використовувати як трофейні, так і спеціально виготовлені зразки ладівниць. Приблизно в 20-ті рр. XVII ст., у зв'язку зі значним поширенням паперового набою («ладунку»), кавалерійські торби-ладівниці для набоїв набули різних форм та конструкцій. У статті наведені різні приклади конструкцій польських та українських козацьких ладівниць, а також залучені шведські зразки. Шведські ладівниці наведені через жваві військові контакти між Шведським королівством з одного боку та Річчю Посполитою і українським козацьким військом з другого, що існували у XVII ст. та призводили до постійного обміну інноваціями у військовій сфері.

Ладівниці, що використовувалися козаками та кавалерією Речі Посполитої в XVII ст., за конструкцією та матеріалами можна поділити на такі типи:

1. Шкіряні ладівниці із сформованими шкіряними циліндричними відділами, які підшиті до стінки.

2. Ладівниці з металевою ємністю зі спаяних між собою циліндрів, розміщених в один або два рядки. Торба, в яку вкладена ємність, могла виготовлятися зі шкіри, тканини або комбінувати обидва ці матеріали.

3. Шкіряні прямокутні ладівниці з дерев'яною вставкою всередині із просвердленими в ній отворами в один або два рядки.

4. Шкіряні прямокутні ладівниці з дерев'яною вставкою, яка має кришку, прикрашену металевою бляхою із гравірованим декором, вставками з емалей тощо.

В документах епохи зустрічаються різні варіації назви: «ладівниці», «лядунки», «ледунки», тому ми також будемо вживати ці назви. Лядунки XVII ст. мали кілька різних конструкцій. Перша з них уявляла собою зшиті між собою прямокутні шматки шкіри, які згинали таким чином, що одна частина утворювала кришку, а на другій, яку вона прикривала, формували ряд циліндричних ємностей¹, до яких вкладалися готові набої в паперових гільзах. Дві таких прости лядунки зберіглися, зокрема, в шведському музеї Livrustkammaren (№ 32231 та 32232) (Рис. 1, а, б)². Подібна за конструкцією лядунка збереглася і в Музеї Війська Польського (№ MWP 25012) (Рис. 1, д)³, а також зображення такого типу лядунки міститься на надгробку Жолкевських 1630-х років в Костелі святого Лаврентія м. Жовкви (Рис. 3, а). Кришка лядунки, що накривала набої, могла містити тиснений або вишитий декоративний орнамент.

Інший варіант уявляв собою прямокутну пласку чи об'ємну торбу, в середині якої або прямо на стінці з шкіри було нашито чи сформовано потрібну кількість циліндрів (6, 8, 10). Зразок такої лядунки також зберігається в шведському музеї Livrustkammaren (№ 32227) (Рис. 1, в)⁴.

Рис. 1. (праворуч) Лядунки в музейних експозиціях Швеції (а-г) та Польщі (д): (а) - № 32231 (© The Royal Armoury, Stockholm); (б) - № 32232 (© The Royal Armoury, Stockholm); в - № 32227 (© The Royal Armoury, Stockholm); (г) - № 32229 (© The Royal Armoury, Stockholm); (д) - № MWP 25012.

¹ Циліндричні ємності могли бути сформовані як з того ж шматка шкіри (Рис. 1, а, б), так і могли дошиватися окремо (Рис. 1, д).

² (а) - "LSH | Patronväska" (1), LSH, accessed May 10, 2019, <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69011&viewType=detailView> (б) - "LSH | Patronväska" (2), LSH, accessed May 10, 2019, <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69012&viewType=detailView>

³ "Torba," Zaciężna Rota Piechoty Polskiej, accessed October 16, 2018, www.rotapiesza.pl/ekwipunek/torba.html

⁴ "LSH | Patronväska" (3), LSH, accessed May 10, 2019, <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69007&viewType=detailView>

а

б

в

г

д

Рис. 2. (ліворуч) Лядунки, знайдені на полі битви під Берестечком: (а, в) - Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви»; (б, г) - Рівненський обласний краєзнавчий музей (фото автора).

Вона має прямокутний корпус 100 на 215 мм зі світлої шкіри, на задню стінку якого прикріплено 8 шкіряних циліндрів, а шкіряна кришка покрита зверху зеленим оксамитом.

Другий тип лядунок з'явився приблизно наприкінці 1640-х рр. та використовувався українськими козаками та можливо кавалеристами польського коронного війська (Рис. 2). Це шкіряна прямокутна ємність, всередину якої вставлено залізну коробку, що повторювала форму шкіряної торби. Всередині коробки знаходилися спаяні між собою циліндричні трубки, розташовані в один чи два ряди. Кількість набоїв в таких лядунках сягала від 8–10 до 30. Використання описаних ладівниць козаками підтверджується завдяки знахідкам під час розкопок козацької переправи на місці Берестецької битви 1651 р., які проводилися І. К. Свешніковим, і зараз експонуються в музеях м. Рівне та с. Пляшева. На місці битви було знайдено чотири цілі та одну фрагментовану ладівницю⁵. Одна з них складається зі шкіряної ємності, що вигнута назовні, наче повторюючи риси тіла, лицьова її частина має орнамент у вигляді рисок; всередині неї знаходилися 13 трубок, розташованих в один ряд; кришка не збереглася. Інші знайдені на місці переправи ладівниці мали вигляд шкіряного футляра, всередину якого вставлялася спаяна з трубок ємність. Ці ладівниці розраховані на більшу кількість набоїв (від 20 до 32), що розміщувалися в двох рядах металевих трубок. Всередині однієї з них на момент знахідки знаходилося 22 набої з кулями діаметром 12–13 мм. В одній з ладівниць залізні трубки мали в висоту приблизно 8 см, діаметр їх складав 1,4 см.

Лядунка була знайдена разом з пряжкою і ремнем до підвішування її через плече чи на пояс. Третя та четверта лядунка, аналогічні за типом та конструкцією, мали всередині 30 та 26 металевих спаяних між собою трубок. Остання зі знайдених ладівниць також мала два ряди трубок, але вона знайдена фрагментованою, тому важко простежити скільки трубок, що в ній містилися. Набої прикривалися шкіряною кришкою, що доходила до середини лицьової частини лядунки. Шкіряний футляр пошитий зі шматків шкіри, ремінь до лядунки виготовлено з двох шарів шкіри, зшитих по краям. Ми не можемо стверджувати достеменно, кому саме належали ці лядунки, але вочевидь, в першу чергу, вони використовувалися в козаками, які несли кінну або комбіновану службу на манер драгунів.

Серед збережених артефактів, описів пограбованого козаками майна, згадок в тестах та живописних зображень зустрічаємо не тільки шкіряні лядунки, але й криті тканиною, іноді прикрашені додатково орнаментом, позументом тощо. Такого типу лядунка зі шкіри, крита зверху неї тканиною (зеленим оксамитом) зберігається в колекції шведського музею Livrustkammaren (№ 3222) (Рис. 1, г)⁶. Невелика за розміром (105 на 180 мм), прямокутна та трохи вигнута лядунка мала металеву ємність, всередині якої знаходилися 16 залізних циліндрів. Торба пошита зі шкіри, верх якої обшито оксамитом зеленого кольору. Кришка неправильної трикутної форми (аналогічна кришка зображена на рельєфі в Жовкві) застібалася на плетений шовковий гудзик та петельку, носилася на пасі з шкіри, критим зеленим оксамитом.

Криті оксамитом лядунки поряд з просто шкіряною згадуються в переліку вкрадених під час Хмельниччини речей. Зокрема, було вкрадено: «ладовъничку акъсамитъную за золотыхъ деветь, ладовницу великую скураную за золотыхъ пульта»⁷. Лядунки згадуються в документах у різний спосіб, більшість згадок не несуть

⁵ І.К. Свешніков, *Битва під Берестечком* (Рівне: СПД Нестеров С.Б., 2008), 298-299.

⁶ "LSH | Patronväska sammet," LSH, accessed May 10, 2019, <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69009&viewType=detailView>

⁷ *Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе*, Ч. 3, Т. 4, "Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого" (Киев: Акц. Об. печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1914), 308.

детальних описів, наприклад «*muszkiet i ładownicę*»⁸. В деяких подаються більш детальні описи, так в тестаменті 1622 р. згадані криті тканиною ладівниці «*ładownica szergwona i druga błękitna*»⁹.

Ладівниця на 40 ладунков за 28 грошей у 1627 р. згадується серед цін та переліку предметів спорядження польських гусар¹⁰. Г. де Боплан у своєму описі України 1640-х рр., описуючи спорядження польського офіцера панцерної хоругви, згадує про пласку шкіряну лядунку для набоїв. Водночас, описуючи спорядження польських гусар, він взагалі не згадує про лядунку¹¹.

В польському тестаменті 1660 р. згадується «*ładownicza aksamitna karmazynowa, sznury karmazynowe u niej*»¹², тобто ладівниця в цьому випадку підвішувалася на кармазинових шнурах. В тестаменті 1687 р. згадано лядунку підхорунжого «*ładowniczkę ze srebra za 12 zł*»¹³. Я. Х. Пассек згадує в 1660 р.: «*Między inszemi rzeczami Synowa Ładownica została na rzęmięnnym Pasie a w Skórę powleczone*»¹⁴. Р. Сікора в своїй книзі «*Husaria pod Wiedniem 1683*» наводить згадку про гусарську лядунку в інвентарі: «*1670 roku po husarzu Kazimierzu Borkowskim*», «*ładownica u olstra floren piętnaście*»¹⁵. В інвентарях початку XVIII ст., що стосуються опису речей часів Яна Собеського, згадується «*Ładownica z ładunkami żelaznemi*»¹⁶. Отже, ще на початку XVIII ст. лядунки зі спаяними трубками використовувалися. В інвентарі

польського гусара 1712 р. згадано стару ладівницю, «*ładownicza safianem pokryta, stara*», яка крита тканиною, а не металевою бляхою¹⁷.

Якщо козаки користувалися простими шкіряними лядунками, то представники козацької старшини мали більш вишукані зразки. Серед речей козацького писаря Михайла Восхевича в 1663 р. згадується «*ледунка суконная красная, поясъ, тесьма, запряжники и наконечники серебряные*», в осавула Семена Кулженка «*ледунка суконная*»¹⁸. Можливо, в цих випадках зазначено не шкіряні лядунки, криті тканиною, але повністю пошиті з сукна. В якості перев'язку згадується пояс з тасьми зі срібною гарнітурою. На деяких зображеннях звертає увагу те, що лядунки не показані чітко геометричної форми, а так би мовити з м'якими формами та кутами, можливо це і є такі суконні лядунки. Складається враження, що всередині немає металевої паяної скриньки. Зображення такої лядунки червоного кольору міститься, зокрема, на шляхтичі з полотна Альтамонте, що показує елекцію короля Августа Сильного 1696 р. (Рис. 4, а)¹⁹. Ладівницю зеленого кольору, шиту золотом, показано на полотні, що зображує битву під Хотиним 1674 р. (Рис. 4, б)²⁰. Багато прикрашені лядунки, покриті тканиною та золотим шитвом використовував гетьман І. Самойлович. Серед опису речей гетьмана Самойловича зустрічаємо «*ледунки шитие золотом одна по атласу зеленомъ*

⁸ Natalia Biłous, "Testamenty wojskowych poległych i zmarłych na Wołyniu w XVII w.," *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 64, no. 2 (2016): 217.

⁹ "Fragment testamentu koniokrada Adama Pęgowskiego (1622)," Nie tylko czarownice, accessed May 10, 2019, <https://nietylkoczarownice.blogspot.com/2018/07/fragment-testamentu-koniokrada-adama.html>

¹⁰ Radosław Sikora, *Fenomen Husarii* (Torun: MADO, 2005), 155-156.

¹¹ Г. Л. де Боплан, *Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн* (Київ: Наукова думка, 1990), 191.

¹² Marek Bebak, *Franciszek Lilius. Życie i twórczość na tle epoki* (Kraków: Musica Iagellonica, 2018), 367.

¹³ Biłous, "Testamenty wojskowych poległych i zmarłych," 213.

¹⁴ J.C. Pasek, *Pamiętniki* (Lwow, 1857), 270.

¹⁵ Radosław Sikora, *Husaria pod Wiedniem 1683* (Warszawa: Erica, 2012.), 26.

¹⁶ Krzysztof Kossarzewski, *Ad Villam Novam*, tom VII, "Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich" (Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012), 135.

¹⁷ "Husarski inwentarz," Kresy, accessed May 10, 2019, <https://kresy.pl/kresopedia/husarski-inwentarz/>

¹⁸ *Книги разрядныя, по официальной оныхъ спискамъ, изданныя съ высочайшаго соизволения II-мъ отдѣленіемъ собственной Его Императорскаго Величества канцеляріи*, т. 1 (С.-Петербургъ, 1855), 1032-1033.

¹⁹ "Sejm elekcyjny 1697 roku (Elekcja Augusta II)," Kolekcja Zamku Królewskiego w Warszawie, accessed May 10, 2019, https://kolekcja.zamek-krrolewski.pl/obiekt/kolekcja/Malarstwo/miejsce_powstania/Polska/id/ZKW_1533_ab

²⁰ *Грані світу. Україна-Польща: єдність зброї крізь віки* (Київ: Грані -Т, 2007), 34.

№1 (2019)

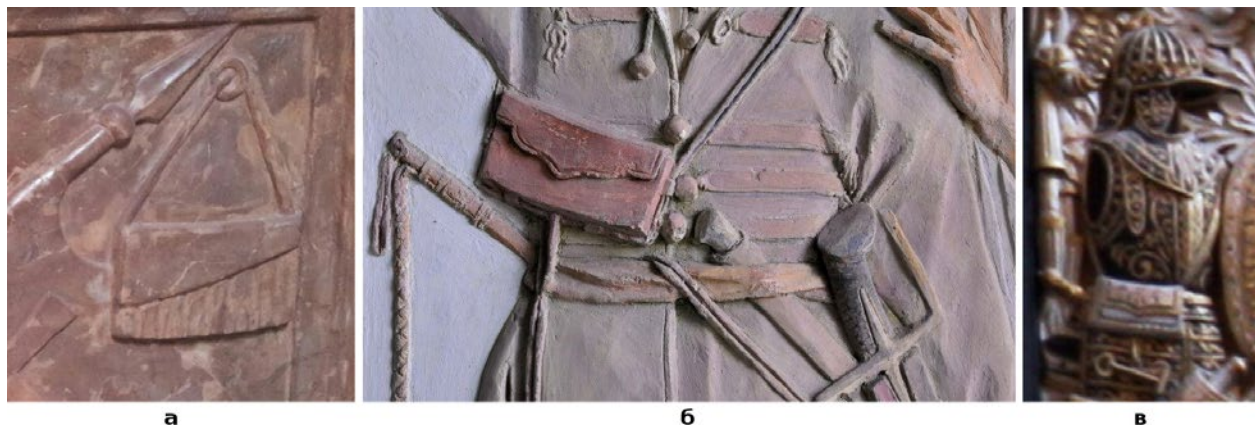

Рис. 3. Рельєфи з зображеннями лядунок: (а) - рельєф з надгробку Жолкевських в костелі м. Жовква, Україна; (б) - рельєф 1640-х років «Шляхтич та Смерть» з костьолу в м.Тарлові, Польща (© Radosław Szleszyński); (в) - рельєф з костелу м. Пелплін, Польща.

другая по бархату по черномъ, лядунка шита по красномъ бархату золотом и серебром»²¹.

Здавалося б, такий корисний предмет спорядження як лядунка мав би бути широко представлений в іконографії, але це далеко не так. Зображення лядунок на скульптурних рельєфах чи в графіці не такі вже й численні. Це може бути пов'язано з тим, що кавалеристи мали при сидлі пістолети в ольстрах, у спеціальних відділеннях яких тримали деяку кількість готових набоїв, а також із тим, що цей вид спорядження тільки почав поширюватися.

Західноєвропейські майстри живопису першої половини XVII ст. дуже рідко зображували лядунок на кавалеристах. Зрідка їх розміщував на постатях вершників П. Снаерс. На його полотнах вони однакові – невеликі та пласкі (Рис. 5, а). Відомий шведський військовий та художник, учасник польсько-шведської війни Ю. Лемке (Johan Philip Lemke) мав можливість замальовувати військових та спорядження з натури. За тими малюнками в подальшому було зроблено гравюри та великі живописні полотна. На одному з полотен, що показує сутичку шведської кавалерії та татар у битві під Варшавою у 1656 р., на кавалеристі зображена лядунка прямокутної форми з округлими боками, вочевидь без металеві вставки всередині (Рис. 5, б)²².

Хронологічно одне з перших зображень лядунок, із сформованими циліндричними відділами та трикутним клапаном, поряд з іншими предметами спорядження та озброєння важкого кавалериста, міститься на надгробному рельєфі Жолкевських з костелу м. Жовква (Рис. 3, а), який датується 1623–1636 рр. Звертає увагу несиметричний трикутний клапан лядунок – такий принцип конструкції клапана ми спостерігаємо також на одній з ладівниць з Livrustkammaren (Швеція) (Рис. 1, г). Як би це не здавалося дивним, на численних нагробках та зображеннях польських гусар, а також панцерних XVII ст. не показано ладівниць. Ми майже не зустрінемо лядунок на гравюрах та полотнах майстрів, що ретельно зображали як козаків, так і представників різних видів кавалерії Речі Посполитої. На фігурах козаків, польських гусар та інших кавалеристів з гравюр В. Гондіуса чи А. ван Вестерфельда не показано лядунок. На постатях гусар чи панцерних з полотна Альтамонте, що показують події під Хотином в 1674 р., лядунок також не показано, натомість лядунка присутня на представнику легкої кавалерії (Рис. 4, б). Також вони є на зображенні шляхтича (також легкого кавалериста) з гравюри авторства W. Vlaeu, A. Voy, S. Savery, що показує облогу Смоленська в 1634 р. Постаць шляхтича знаходиться поряд з картушем, прямокутну

²¹ «Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову» в Русская историческая библиотека, издаваемая Археологической комиссией, т. 8 (С.-Петербург, 1884), 1081-1084.

²² «Karl X Gustav – en våghals på tronen», Popular historia, accessed May 10, 2019, <https://popularhistoria.se/sveriges-historia/kungar-drottningar/karl-x-gustav-en-vaghals-pa-tronen>

Рис. 4. (а) - шляхтич з полотна Альтамонте, що зображує елекцію короля Августа Сильного 1696 р. (© Zamek Królewski w Warszawie); (б) - фрагмент полотна, що зображує битву під Хотиним 1674 року; (в) - портрет легкого кавалериста, приблизно 1630-ті роки XVII ст.

лядунку він носить через праве плече (Рис. 5, в)²³. На портреті легкого кавалериста 1630-х рр. невідомого майстра добре видно невелику, криту тканиною лядунку (Рис. 4, в)²⁴. Зрідка лядунки розміщували серед предметів «арматури» навколо портретів, так, як це зробив на гравюрі 1669 р. з зображенням Владислава Валовича художник L. Willatz (Рис. 5, г)²⁵. Кілька зображень, датованих серединою XVII ст., нам відомо за скульптурними рельєфами, на яких представлено два різних варіанти лядівниць. На рельєфі 1640-х рр. «Шляхтич та Смерть» з костьола в м. Тарлові показана невелика прямокутна лядунка зі шкіряним покриттям червоного кольору та фігурно вирізаною кришкою (Рис. 3, б). Добре видно спосіб кріплення до лядунки, вочевидь, шкіряного паска. Лядівниця трапецієподібної форми зображена на рельєфі з костьола міста Пелплін в Польщі (Рис. 3, в)²⁶. За зображеннями видно, що шкіряна кришка лядівниці могла бути не тільки трикутної форми,

але й з фігурним вирізом, та вочевидь з тисненням по шкірі. На трапецієподібній лядунці з м. Пелплін ми бачимо невелику кришку в формі мисика, зверху якої зображено шитво з рослинним мотивом.

Лядунки підвішувалися через плече на тонких шкіряних ремінцях, пасах з тасьми, та зрідка на шнурах. На тих лядунках, де ремінці не збереглися, їх ширину можна простежити за отворами в місцях кріплення. На ремінцях лядунок ставили рамочні прості пряжки, а в самому кінці XVII ст. паралельно почали використовувати також і широкі ремені з рамочними, метеликоподібними, фігурними мідними пряжками, з запряжниками та металевими закінченнями, які знаходилися на спині.

Третій та четвертий типи лядунок відрізняються від попередніх як конструктивно, так і декором кришки. На відміну від попередніх зразків та типів, отвори для набоїв не формуються зі

²³ "Odsiecz Smoleńska pod wodzą Władysława IV w 1634 r.," Wikimedia Commons, accessed May 10, 2019, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Odsiecz_Smole%C5%84ska_pod_wodz%C4%85_W%C5%82adys%C5%82awa_IV_w_1634_r.jpg Користуючись можливістю, хочу висловити вдячність Р. Сікорі за допомогу в пошуку ілюстративних джерел.

²⁴ "Portrait of an Unidentified Soldier," Pinterest, accessed May 10, 2019, <https://www.pinterest.com/pin/776659898214634773/?nic=1>

²⁵ "Uładzisałū Vałovič," Wikimedia Commons, accessed May 10, 2019, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:U%C5%82adzis%C5%82a%C5%AD_Va%C5%82ovi%C4%8D.%D0%A3%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%D1%9E.%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_\(L._Willatz,_1669\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:U%C5%82adzis%C5%82a%C5%AD_Va%C5%82ovi%C4%8D.%D0%A3%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%D1%9E.%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_(L._Willatz,_1669).jpg)

²⁶ "Pelplin Cathedral," Wikimedia Commons, accessed May 10, 2019, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pelplin_Katedra_069.jpg

№1 (2019)

Рис. 5. (а) - фрагмент полотна роботи П. Снаерса, перша половина XVII ст. (фотографія автора); (б) - фрагмент полотна битва під Варшавою 1656 р., роботи Ю. Лемке (© Nationalmuseum); (в) - зображення шляхтича з гравюри осада Смоленська в 1634 році, авторства W. Blaeu, A. Voy, S. Savery (© National Museum in Kraków); (г) - фрагмент гравюри 1669 року з зображенням Владислава Валовича, роботи L. Willatz.

шкіри та не є паяними металевими, а висвердлені в суцільному масиві дерев'яного прямокутника. Такому прямокутнику надавали вигнутої форми, отвори в ньому могли розміщуватися як в один, так і в два ряди, а сама лядунка покривалася шкірою. В деяких випадках кришка лядунки прибивалася одразу з тильного боку до дерев'яної частини. На відміну від попередніх зразків, де кришка закривала лядунку до половини, тепер кришки повністю покривали передній бік лядунки. Кришки таких ладівниць могли містити чеканну або гравіровану металеву бляху. В деяких лядунках набої прикривала не одна, а кілька кришок: перша з тонкої шкіри прикривала набої, друга була шкіряною з металевою декорованою бляхою, третя – з тонкої шкіри, що в свою чергу зберігала декоровану бляху від пошкоджень. Такого типу лядунка зберігається в Музеї-Арсеналі, відділі Львівського історичного музею (Рис. 6, а).

Лядунки з дерев'яними вставками з висвердленими отворами з'являються в європейських арміях досить пізно. Зокрема, в кінноті Речі Посполитої та можливо в козаків вони поширюються лише на рубежі XVII–XVIII ст. Один з перших відомих екземплярів таких ладівниць з дерев'яною вставкою, який датується XVIII ст., походить з колекції Livrustkammaren у Швеції (№ 25694)²⁷. Ладівниця з колекції львівського Музею-Арсеналу, датована XVIII ст., також має дерев'яну вставку, помітну на фото (Рис. 6, а). Оскільки малі дерев'яні прямокутні вставки для малої кількості унітарних набоїв відомі у XVII ст. (вони містилися в шкіряних мішечках піхотинців, чи можливо драгун, які, як відомо, також воювали здебільшого в піших бойових формаціях), можна припустити, що лядунки 3 та 4 типів з'явилися наприкінці XVII ст. У більш ранній період як серед збережених в музеях експонатів, так і серед зображень епохи,

²⁷ "LSH | Patronväska" (4), LSH, accessed May 10, 2019, <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=62248&viewType=detailView>

Рис. 6. Лядунки четвертого типу: (а) - лядунка із колекції Арсеналу, м. Львів, Україна (фотографії автора); (б) - замальовка лядунки із колекції Національного музею в Кракові, Польща (© National Museum in Kraków).

кавалерійські лядівниці з дерев'яними вставками з висвердленими отворами на 10 та більше набоїв відсутні. Так само і лядунки з металевими пластинами на кришці, що містили орнаменти, герби, кавалерські хрести, судячи зі збережених артефактів та зображень епохи, з'явилися наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Зокрема,

металева пластина міститься на лядівниці, датованій часом правління короля Яна Собеського (останніми десятиріччями XVII ст.) (Рис. 6, б)²⁸. Металева орнаментована пластина на лядівниці згадується у гетьмана П. Полуботка: «Лядунка, доска сребреная съ чернью»²⁹. Саме такого зразка лядунок найбільше і збереглося в музейних

²⁸ "Ikonografia. Militaria, mundury, elementy uzbrojenia, sceny batalistyczne z XIII–XIX w.," Search archives, accessed May 10, 2019, <https://szukajwarchiwach.pl/29/678/0/12/763#tabSkany>

²⁹ Чтения в императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском университете, т. 3, "Книга

№1 (2019)

колекціях, в тому числі в Польщі та Україні. Так, наприклад, велика кількість таких лядунок представлена в експозиціях Музею Війська Польського в Варшаві (Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie) та Національного музею в Кракові (Muzeum Narodowe w Krakowie)³⁰.

Протягом першої половини XVII ст. лядунки поступово входили до комплексу спорядження українських козаків та кавалеристів Речі Посполитої. Основний тип конструкцій цього періоду – лядунки на різну кількість набоїв (від десятка та більше), зі сформованими шкіряними або з спаяними металевими циліндрами. Футляри до таких лядунок виготовляли зі шкіри чи різних гатунків матерії, або крили зверху тонкої

шкіри сукном або шовковою тканиною. Кришка таких лядунок могла мати форму трикутника чи невеликого прямокутника, або прямокутника з фігурним вирізом-миском; така кришка покривала верхню половину лядунки. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. в європейських арміях та у кавалеристів Речі Посполитої з'являються прямокутні лядунки зі вставками з цільного масиву деревини, в яких були висвердлені отвори для набоїв. Такі лядунки також мали кришки, покриті шкірою та іноді прикрашені металевими пластинами з накладним, чеканим або гравірованим орнаментом, гербами, арматурою тощо, які повністю покривали передню частину лядунки.

Бібліографія

- Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Ч. 3, Т. 4, “Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого.” Киев: Акц. Об. печ. и изд. дела Н. Т. Корчак-Новицкого, 1914.
- Боплан, Г. Л. де. *Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн.* Київ: Наукова думка, 1990.
- Грані світу. *Україна-Польща: єдність зброї крізь віки.* Київ: Грані –Т, 2007.
- Книги разрядныя, по оффициальнымъ оныхъ спискамъ, изданныя съ высочайшаго соизволенія II-мъ отдѣленіемъ собственной Его Императорскаго Величества канцеляріи. Т. 1. С.-Петербургъ, 1855.
- “Опись движимого имущества, принадлежавшего малороссийскому гетману Ивану Самойловичу и его сыновьям, Григорию и Якову.” В *Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией.* Т. 8, 949 – 1204. С.-Петербургъ, 1884.
- Свешніков, І.К. *Битва під Берестечком.* Рівне: СПД Нестеров С.Б., 2008.
- Чтения в императорском Обществе Истории и Древностей Российских при Московском университете.* Т. 3, “Книга пожиткам бывшего черниговского полковника Павла Полуботка и детей его, Андрея и Якова Полуботков.” Москва, 1862.
- Bebak, Marek. *Franciszek Lilius. Życie i twórczość na tle epoki.* Kraków: Musica Iagellonica, 2018.
- Biłous, Natalia. “Testamenty wojskowych poległych i zmarłych na Wołyniu w XVII w.” *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 64, no. 2 (2016): 211-224.

пожиткам бывшего черниговского полковника Павла Полуботка и детей его, Андрея и Якова Полуботков” (Москва, 1862), 39.

³⁰ Zdzisław Żygulski, *Stara Broń w Polskich Zbiorach* (Gdańsk-Warszawa: Krajowa Agencja. Wydawnicza, 1984) 75-79. “Katalog MNK,” Muzeum Narodowe w Krakowie, accessed May 10, 2019, <http://katalog.muzeum.krakow.pl/pl/category/materials/podobrazie/drewno?page=79>

- Kossarzecki, Krzysztof. *Ad Villam Novam*. Tom VII, "Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich." Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012.
- Pasek, J.C. *Pamiętniki*. Lwow, 1857.
- Sikora, Radosław. *Fenomen Husarii*. Torun: MADO, 2005.
- Sikora, Radosław. *Husaria pod Wiedniem 1683*. Warszawa: Erica, 2012.
- Żygulski, Zdzisław. *Stara Broń w Polskich Zbiorach*. Gdańsk-Warszawa: Krajowa Agencja. Wydawnicza, 1984.
- "Fragment testamentu koniokrada Adama Pęgowskiego (1622)." Nie tylko czarownice. Accessed May 10, 2019. <https://nietylkoczarownice.blogspot.com/2018/07/fragment-testamentu-koniokrada-adama.html>
- "Husarski inwentarz." Kresy. Accessed May 10, 2019. <https://kresy.pl/kresopedia/husarski-inwentarz/>
- "Ikonografia. Militaria, mundury, elementy uzbrojenia, sceny batalistyczne z XIII-XIX w." Search archives. Accessed May 10, 2019. <https://szukajwarchiwach.pl/29/678/0/12/763#tabSkany>
- "Karl X Gustav – en våghals på tronen." Popular historia. Accessed May 10, 2019. <https://popularhistoria.se/sveriges-historia/kungar-drottningar/karl-x-gustav-en-vaghals-pa-tronen>
- "Katalog MNK." Muzeum Narodowe w Krakowie. Accessed May 10, 2019. <http://katalog.muzeum.krakow.pl/pl/category/materials/podobrazie/drewno?page=79>
- "LSH | Patronväska" (1). LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69011&viewType=detailView>
- "LSH | Patronväska" (2). LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69012&viewType=detailView>
- "LSH | Patronväska" (3). LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69007&viewType=detailView>
- "LSH | Patronväska" (4). LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=62248&viewType=detailView>
- "LSH | Patronväska sammet." LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69009&viewType=detailView>
- "Odsiecz Smoleńska pod wodzą Władysława IV w 1634 r." Wikimedia Commons. Accessed May 10, 2019. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Odsiecz_Smole%C5%84ska_pod_wodz%C4%85_W%C5%82adys%C5%82awa_IV_w_1634_r.jpg
- "Pelplin Cathedral." Wikimedia Commons. Accessed May 10, 2019. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pelplin_Katedra_069.jpg
- "Portrait of an Unidentified Soldier." Pinterest. Accessed May 10, 2019. <https://www.pinterest.com/pin/776659898214634773/?nic=1>
- "Sejm elekcyjny 1697 roku (Elekcja Augusta II)." Kolekcja Zamku Królewskiego w Warszawie. Accessed May 10, 2019. https://kolekcja.zamek-krolewski.pl/obiekt/kolekcja/Malarstwo/miejsce_powstania/Polska/id/ZKW_1533_ab
- "Torba." Zaciężna Rota Piechoty Polskiej. Accessed October 16, 2018. www.rotapiesza.pl/ekwipunek/torba.html
- "Uładzislau Vałovič." Wikimedia Commons. Accessed May 10, 2019. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:U%C5%82adzis%C5%82a%C5%AD_Va%C5%82ovi%C4%8D_%D0%A3%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%D1%9E_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_\(L._Willatz,_1669\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:U%C5%82adzis%C5%82a%C5%AD_Va%C5%82ovi%C4%8D_%D0%A3%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%D1%9E_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_(L._Willatz,_1669).jpg)

References

- Arkhiv Yugo-zapadnoi Rossii, izdavaemyi vremennoi komissiei dlya razbora drevnikh aktov, sostoyashchei pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernatore* [Archive of Southwest Russia, published by the interim commission for the analysis of ancient acts, consisting of the Kiev, Podolsky and Volyn governor-general]. Part. 3, Vol. 4, "Akty, otnosyashchiesya k epokhe Bogdana Khmel'nskogo" [Acts relating to the era of Bohdan Khmelnytsky]. Kyiv: Akts. Ob. pech. i izd. dela N. T. Korchak-Novitskogo, 1914 [in Russian].
- Boplan, H. L. de. *Opys Ukrainy, kilkokh provintsii Korolivstva Polskoho, shcho tiahnutsia vid kordoniv Moskovii do hranyts Transilvanii, razom z yikhnyimi zvychaiamy, sposobom zhyttia i vedennia voien* [Description of Ukraine, or Regions of the Kingdom of Poland between Muscovy and Transylvania, together with their customs, lifestyles and wars]. Kyiv: Naukova dumka, 1990 [in Ukrainian].
- Hrani svitu. Ukraina-Polshcha: yednist zbroi kriz viky* [The facets of the world. Ukraine-Poland: unity of arms over the centuries]. Kyiv: Hrani -T, 2007 [in Ukrainian].
- Knigi razryadnyya, po offisial'nym onykh spiskam, izdannyya s vysochaishago soizvoleniya II-m otdeleniem sobstvennoi Ego Imperatorskago Velichestva kantselyarii* [Discharge books, according to official lists, published with the highest permission of the II-m separate department of His own Imperial Majesty the Chancellery]. Vol. 1. St. Petersburg, 1855 [in Russian].
- "Opis' dvizhimogo imushchestva, prinadlezhashego malorossiiskomu getmanu Ivanu Samoilovichu i ego synov'yam, Grigoriyu i Yakovu" [Inventory of movable property owned by hetman Ivan Samoilovich and his sons, Gregory and Jacob]. In *Russkaya istoricheskaya biblioteka, izdavaemaya Arkheograficheskoi komissiei* [Russian Historical Library, published by the Archaeographic Commission]. T. 8, 949 – 1204. St. Petersburg, 1884 [in Russian].
- Svieshnikov, I.K. *Bytva pid Berestechkom* [The Battle of Berestechko]. Rivne: SPD Nesterov S.B., 2008 [in Ukrainian].
- Chteniya v imperatorskom Obshchestve Istorii i Drevnostei Rossiiskikh pri Moskovskom universitete* [Readings at the Imperial Society of History and Antiquities of Russia at Moscow University]. Vol. 3, "Kniga pozhitkam byvshego chernigovskogo polkovnika Pavla Polubotka i detei ego, Andrey a i Yakova Polubotkov" [The book of the belongings of the former Chernigov colonel Pavel Polubotka and his children, Andrei and Yakov Polubotkov]. Moscow, 1862 [in Russian].
- Bebak, Marek. *Franciszek Lilius. Życie i twórczość na tle epoki*. Kraków: Musica Iagellonica, 2018.
- Biłous, Natalia. "Testamenty wojskowych poległych i zmarłych na Wołyniu w XVII w." *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 64, no. 2 (2016): 211-224.
- Kossarzecki, Krzysztof. *Ad Villam Novam*. Tom VII, "Źródła do dziejów Sobieskich z Archiwum w Mińsku i zbiorów francuskich." Warszawa: Muzeum Pałac w Wilanowie, 2012.
- Pasek, J.C. *Pamiętniki*. Lwow, 1857.
- Sikora, Radosław. *Fenomen Husarii*. Torun: MADO, 2005.
- Sikora, Radosław. *Husaria pod Wiedniem 1683*. Warszawa: Erica, 2012.
- Żygulski, Zdzisław. *Stara Broń w Polskich Zbiorach*. Gdańsk-Warszawa: Krajowa Agencja. Wydawnicza, 1984.
- "Fragment testamentu koniokrada Adama Pęgowskiego (1622)." Nie tylko czarownice. Accessed May 10, 2019. <https://nietylkoczarownice.blogspot.com/2018/07/fragment-testamentu-koniokrada-adama.html>
- "Husarski inwentarz." Kresy. Accessed May 10, 2019. <https://kresy.pl/kresopedia/husarski-inwentarz/>
- "Ikonomia. Militaria, mundury, elementy uzbrojenia, sceny batalistyczne z XIII-XIX w." Search archives. Accessed May 10, 2019. <https://szukajwarchiwach.pl/29/678/0/12/763#tabSkany>
- "Karl X Gustav – en våghals på tronen." Popular historia. Accessed May 10, 2019. <https://popularhistoria.se/sveriges-historia/kungar-drottningar/karl-x-gustav-en-vaghals-pa-tronen>

- “Katalog MNK.” Muzeum Narodowe w Krakowie. Accessed May 10, 2019. <http://katalog.muzeum.krakow.pl/pl/category/materials/podobrazie/drewno?page=79>
- “LSH | Patronväska” (1). LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69011&viewType=detailView>
- “LSH | Patronväska” (2). LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69012&viewType=detailView>
- “LSH | Patronväska” (3). LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69007&viewType=detailView>
- “LSH | Patronväska” (4). LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=62248&viewType=detailView>
- “LSH | Patronväska sammet.” LSH. Accessed May 10, 2019. <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=69009&viewType=detailView>
- “Odsiecz Smoleńska pod wodzą Władysława IV w 1634 r.” Wikimedia Commons. Accessed May 10, 2019. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Odsiecz Smole%C5%84ska pod wodz%C4%85 W%C5%82adys%C5%82awa IV w 1634 r.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Odsiecz_Smole%C5%84ska_pod_wodz%C4%85_W%C5%82adys%C5%82awa_IV_w_1634_r.jpg)
- “Pelplin Cathedral.” Wikimedia Commons. Accessed May 10, 2019. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pelplin Katedra_069.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pelplin_Katedra_069.jpg)
- “Portrait of an Unidentified Soldier.” Pinterest. Accessed May 10, 2019. <https://www.pinterest.com/pin/776659898214634773/?nic=1>
- “Sejm elekcyjny 1697 roku (Elekcja Augusta II).” Kolekcja Zamku Królewskiego w Warszawie. Accessed May 10, 2019. https://kolekcja.zamek-krolewski.pl/obiekt/kolekcja/Malarstwo/miejsce_powstania/Polska/id/ZKW_1533_ab
- “Torba.” Zaciężna Rota Piechoty Polskiej. Accessed October 16, 2018. www.rotapiesza.pl/ekwipunek/torba.html
- “Uładzistaŭ Vałovič.” Wikimedia Commons. Accessed May 10, 2019. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:U%C5%82adzis%C5%82a%C5%AD_Va%C5%82ovi%C4%8D_%D0%A3%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%D1%9E_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_\(L._Willatz._1669\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:U%C5%82adzis%C5%82a%C5%AD_Va%C5%82ovi%C4%8D_%D0%A3%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D1%96%D1%81%D0%BB%D0%B0%D1%9E_%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%87_(L._Willatz._1669).jpg)